

Panthéon, semblable à un quartier qui serait arrondi, et sa coupole d'une hauteur grandiose⁴⁴. Cependant, on pourrait traduire l'expression *lavacra in modum provinciarum exstructa* par „des thermes construites à la mesure des provinces toutes entières“, *in modum* signifiant dans ce contexte „à la mesure“ ou bien „sur mesure“, de même que dans la locution — qu'il nous soit permis de faire se rapprochement — „vêtement sur mesure“. Pour le passage *Pantheon velut regionem teretem speciosa celsitudine fornicatam*, il ne peut avoir d'autre sens que „le Panthéon en tant qu'un grand espace arrondi, couvert de voûte à une hauteur grandiose“.

Ce qu'il faut considérer comme un enrichissement particulièrement précieux de la philologie classique, c'est la traduction par Galletier du texte d'Ammien; en effet, elle est supérieure par sa clarté au texte original, lourd et souvent obscure, tout en restant assez fidèle quant aux moyens d'expression. Nous sommes de l'avis que cette traduction française est au total plus réussie que la nouvelle traduction allemande par Seyfarth.

J. Rougé a signalé quelques inexactitudes de détail qu'il avait trouvées dans la traduction de Galletier (XIV, 5, 6; 6, 13; 8, 13; XV, 1, 2; 4, 2; 5, 16; 10, 4; XVI, 5, 3; 5, 7; 12, 21; 12, 49; 12, 53; 12, 57). Bien que certaines de ces menues méprises ne nous aient pas échappé, nous ne les rappellerons plus mais signalerons d'autres endroits où la traduction française nous paraît déformer quelque peu le sens du texte latin. XIV, 1, 1: *insuperabilis expeditio* „une interminable (?) expédition“. — XIV, 1, 4: *claudébantur opulentae domus et clarae* „les maisons riches et illustres se fermaient à eux (?)“. — XIV, 5, 3: *et inimico urgente vel nullo* „et, même sans qu'aucun adversaire l'accablât“ (Seyfarth: „ob nun ein persönlicher Feind ihn bedrängte oder auch niemand“). — XIV, 6, 3: *foedere pacis aeternae virtus* (mieux: *Virtus*) *convenit atque Fortuna* „la valeur (mieux: la Vertu; cf. note 42) et la Fortune se mirent d'accord pour un traité de paix éternelle“. — XIV, 6, 7: *beate perfecta ratione victuro*, l'homme qui veut vivre heureux et en accord avec la parfaite raison“ (Seyfarth: „wer wirklich glücklich leben will“). — XIV, 6, 10: *ut putant* (cette parenthèse n'est pas traduite). — XIV, 7, 4: *a militibus obscurissimis* „par des soldats mystérieux (?)“. — XIV, 7, 19: *per minorem Armeniam lapsus Constantinopolim petit* „il se glissa par la petite Arménie et gagna (?) Constantinople“. — XIV, 9, 4: *ut admniculae futurae molitioni pollicitos* „qui lui (?) avaient promis leur soutien pour un complot prochain“. — XIV, 10, 4: *ire enim ipse compellebatur ad militem* „... ut satisfaceret. „il était obligé d'aller en personne parler avec les soldats, ... il voulait (?) s'excuser...“ — XIV, 11, 7: *ut erat (scil. Constantius) in propinquitatis perniciem inclinatur* „Constance, ... plus enclin à perdre ses proches que les autres (?)“. — XV, 7, 4: *perpessusque multa dixi probrosa* „après avoir subi beaucoup d'avantages que j'ai honte de rappeler (?)“. — XV, 9, 5: *Atium quidam paucos post excidium Troiae fugitantes Graecos ubique dispersos loca haec occupasse tunc vacua* „Certains autres soutiennent qu'un petit nombre de Grecs fugitifs, après la chute de Troie, et dispersés partout, ont occupé ces lieux qui étaient alors déserts.“ (Seyfarth: „... hätten einige wenige auf der Flucht vor den Griechen sich überall verstreut...“). — XV, 12, 5: *Haec regiones ... paulatim ... sub imperium venere Romanum* „Ces régions ... tombèrent sous la domination romaine“. — XV, 13, 2: *proditione Caesaris Galli* „sur la dénonciation (?) du César Gallus“. — XVI, 2, 1: *veteranos concursatione pervigili defendisse (scil. muros)* „mais que les vétérans, accourus de nuit (?), les avaient dégagés“. — XVI, 8, 2: *super occentu soricis* „sur le cris d'une souris“ (cependant: *sorex*, *-icis*, m. équivaut à „musaraigne“ non pas à „souris“). — XVI, 10, 12: *nec in trabea socium privatum adscivit*, qu'il n'ait jamais fait d'un simple (?) particulier son associé au consulat“ (le mot *privatus* désigne ici toute personne qui ne fait pas partie de la famille impériale). — Dans la traduction, XVI, 12, 57 (page 186, lignes 8—9), il faut lire sans doute „les masses d'eaux fougueuses dont le cours leur barrait la route“.

Josef Češka

Pierre-Marie Camus, Ammien Marcellin, témoin des courants culturels et religieux à la fin du IVe siècle. Paris, Les Belles Lettres, 1967. 286 stran.

Monografie mladého P. M. Camuse je jakousi předzvěstí toho, že se nakladatelství Les Belles Lettres chystá v nejbližších letech vydat v šesti svazcích celé latinské dílo Ammiana Marcellina i s jeho francouzským překladem. Autor monografie zahynul ve svých třídvaceti letech r. 1964, takže trvalo nějakou dobu, než byla jeho prvá a zároveň i poslední studie připravena péčí jeho přátel k tisku a publikována. Zasloužil se o to zejména Jacques Fontaine, jehož předmluva (str. 1 až 3) je zároveň jakýmsi nekrologem, poukazujícím na odborné i lidské kvality předčasně zemřelého nadějného vědce. V té době, kdy knížka vyšla, měl už J. Fontaine připravenou prvou část nové edice Ammiana Marcellina s francouzským překladem Édouarda Galletiera, o níž referujeme výše, takže po nějakou dobu pečoval zároveň o knižní vydání vědecké prvotiny svého žáka i o dokončení literárního odkazu svého vysokoškolského předchůdce, rovněž už zesnulého. A obě

ta díla se týkají posledního velkého antického historika, jenž k sobě strhuje stále větší pozornost historické i filologické vědy.

Ačkoli J. Fontaine označil Camusovu studii spíše za esej než syntézu, je přesto celá monografie připravena precizně vědecky a náležitě podepřena prameny. Metodologicky je ovšem na celé práci patrná autorova menší zkušenost, neboť nevychází z analýzy pozdní římské společnosti ve IV. století n. l., nýbrž zaměřuje se namnoze jen na otázku, jak se tato společnost jevila Ammianu Marcellinovi. Autor sice v první části knihy (str. 23—99) pojednává o Ammianově kulturním prostředí, ve kterém vyrůstal a vzdělával se a ve kterém se také utvářel jeho občanský charakter i novoplatonsky laděný světový názor; ale i toto prostředí je Camusem dokumentováno převážně jen tím, jak je viděl sám Ammianus.

Camus se dosti detailně zaměřuje na kulturní život v syrské Antiochii (str. 29—50), v níž se Ammianus narodil i vyrostl a v níž pak asi ještě patnáct let žil a studoval, když po Julianově smrti odešel z důstojnické služby. Ale málo již autor využil Ammianovy 6. kapitoly v jeho XIV. knize, z níž lze vysoudit, jak se antiochijskému váženému občanovi dostalo — když se přestěhoval natrvalo do Říma — ve Věčném městě sice zprvu vřidného přijetí, ale jak se v následujícím období cítil prezíran některými pyšnými římskými senátory. Teprve jeho historické dílo mu zřejmě otevřelo domy vznešených i bohatých Starořímanů, mezi nimiž zaujímal čelné postavení Symmachus. Jeho dopis IX 110 proto Camus otiskuje v latinském znění i s francouzským překladem (str. 271—273) ještě před listem Libaniovým, ačkoli zůstává nejisté, zda byl tím anonymním historikem, kterému Symmachus svůj dopis adresoval, právě Ammianus. Libaniův dopis určený „Marcellinovi“ a napsaný r. 392 (ve Foersterové edici čís. 1063; jeho francouzský překlad je spolu s řeckým originálem otiskán na str. 277—279) však mimo jakoukoli pochybnost dosvědčuje, že se Ammianu Marcellinovi dostávalo tehdy v Římě, už jako uznávanému historikovi, velkých poct.

Kromě tohoto cenného Libaniova údaje známe téměř všechno, co víme o Ammianově životě, od Ammiana samého. On sám totiž o sobě často mluví jako o očitém svědku některých významných událostí, a téměř každý oddíl jeho díla má na sobě pečet jeho etického hodnocení vylíčených jevů i jeho ideologického zaměření. Ammianus nebyl totiž neosobním pozorovatelem toho, co se dalo kolem něho, nýbrž uvědomoval si často kazy v lidské povaze i společenských poměrech, a proto je neziřídka podroboval kritice. A právě z těchto kritických soudů, mravokárných úvah i historických příkladů se vynořuje jeho politické přesvědčení či „morální ideál“, jak je nadepsána druhá část Camusovy monografie (str. 103—129). Samého autora však nejvíce upoutalo Ammianovo náboženské smýšlení, jeho představy o nebeském bohu, jeho názory o duši, osudu, prozíravosti i svobodném lidském rozhodování, o kultu, mýtech i věštění; a tomu všemu věnoval ve své práci nejdelší oddíl (str. 133—264), v němž nechybí ani Ammianův vztah k mystické moci panovníkové a ke křesťanství. Leccos by si tu jistě zasloužil mnohem zevrubnějšího rozboru a začlenění do širších souvislostí, ale autor se zřejmě k řešení této problematiky již nedostal. A tak v knížce zůstala jaksi stranou i otázka, pokud může být Ammianus pokládán za samostatného myslitele a pokud jen opakuje názory, jimž se učil ve škole a jež pak vlastní čtenbou dále prohloubil.

Jakkoli je zřejmé, že Ammianus-historik převyšuje vysoce Ammiana-rádobyfilosofa, přece není celá pilná Camusova práce bez hlubšího smyslu. Ten tkví v tom, že se čtenářům půvabně upravené knížky umožňuje nahlédnout do Ammianova nitra a že se tak lépe připraví na čtení samého Ammianova díla. Takto chápal, jak se zdá, Camusovu práci i J. Fontaine, neboť nepokládal, když vydal r. 1968 první díl Ammianových Dějin, za nutné rozšířit podstatně Galletierovu předmluvu, jež v tomto směru zůstává mnoho dlužna; ale zato v úvodu ke svým poznámkám upozornil na Camusovu knížku jako na východisko k osvětlení Ammianovy osobnosti.

Josef Češka

Michael Avi Yonah, Geschichte der Juden in Zeitalter des Talmud in den Tagen von Rom und Byzanz. Studia Judaica hgg. von E. L. Ehrlich, Basel, Band II. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1962. 290 S., 4 Karten, DM 38.—.

Dem Autoren gehört der tiefste Dank aller klassische Philologen, die sich mit der wirtschaftlichen und politischen Geschichte der römischen Provinzen befassen. Früher konnte man nur Schürers Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi benützen (s. den kurzen Überblick über Handel und Industrie, II S. 67 ff.). M. Rostovtzeff in seinem umfangreichen Werk schildert vor allem ägyptische Verhältnisse und was Palästina betrifft, kann er nach kurzem Expose nur konstatieren: „Es wäre der Mühe wert, das gesammte Material zu diesem Thema, auch das aus dem Talmud, zu sammeln!“ (Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich II, 1930, S. 287).